

Twee eeuwen volkstellingen: de Virtuele Volkstelling 2001 vergeleken met haar voorgangers¹⁾

Jacques van Maarseveen

De Virtuele Volkstelling 2001 staat niet op zichzelf maar bouwt voort op een rijke traditie van volkstellingen, die in Nederland vanaf 1795 tot en met 1971 geregeld zijn gehouden. Deze klassieke tellingen zijn in 2004 allen in gedigitaliseerde vorm beschikbaar gekomen. Zij bevatten een schat aan gedetailleerde informatie en bieden tal van mogelijkheden voor historische analyses. Na een korte terugblik op de historie van de volkstellingen staan we in deze bijdrage stil bij een globale vergelijking van de uitkomsten van de Volkstelling 2001 met die van eerdere tellingen.

1. Inleiding

De periode dat in Nederland de klassieke volkstellingen werden gehouden loopt van 1795 tot en met 1971. Hierbij verzamelden 'tellers' via veldonderzoek de gegevens van iedere persoon. Deze tellingen, die vanaf 1829 eenmaal in de tien jaar plaatsvonden, kennen een rijke historie die met de Volkstelling 1971 nogal luidruchtig eindigde. Door de toenemende automatisering van de overheid ontstond onder de bevolking vrees voor aantasting van de privacy, wat in 1970 en 1971 soms tot heftige kritiek op de volkstelling leidde. De opzet van deze telling was inderdaad in hoge mate geautomatiseerd. Op de individuele telkaarten kwamen de antwoorden te staan, die via optische leesapparatuur in een geautomatiseerd bestand werden opgeslagen. Herinneringen aan de Tweede Wereldoorlog, waarbij de Duitsers de persoonsgegevens die opgeslagen waren in de bevolkingsregisters hadden misbruikt, speelden bij het verzet een rol. Hoewel het CBS de geheimhouding garandeerde, was het wantrouwen groot. Een algemene privacy-wetgeving ontbrak nog. Het zou tot 1988 duren voordat de

bescherming van persoonsgegevens via privacywetgeving was geregeld met de Wet Persoonsregistraties.

Ondanks de vele protesten bleef de non-response beperkt tot 0,2 procent. Een volgende telling bleek echter in 1981 niet meer mogelijk. De non-response was bij een proeftelling ca. 26 procent, zodat van een integrale telling werd afgezien. Pas in 1991 volgde de afschaffing van de Volkstellingenwet op basis waarvan om de tien jaar een telling moest worden gehouden. Voor de volkstelling in de Europese Gemeenschap werden in 1981 en 1991 vervangende gegevens geleverd, gebaseerd op de bevolkingsadministratie en steekproeven, echter zonder dat sprake was van numerieke consistentie. Deze consistentie is weer gerealiseerd met de Virtuele Volkstelling 2001.

De volkstellingen oude stijl bevatten een schat aan statistische basisgegevens over de Nederlandse bevolking en behoren tot de meest geraadpleegde statistieken van het CBS. Mede om al deze publicaties in een zo goed mogelijk staat te behouden, heeft het CBS ter gelegenheid van zijn honderdjarig bestaan in 1999, in samenwerking met het Nederlands Instituut voor Wetenschappelijke Informatiediensten (NIWI), al de publicaties van de Volkstellingen 1795–1971 via een zogenaamde mediumversie gedigitaliseerd. Daarnaast is sinds november 2004 van de volkstellingen 1795–1947 een inhoudelijke versie samengesteld, waarbij de gepubliceerde gegevens in een gedigitaliseerd bestand zijn te raadplegen. Hiermee kunnen onderzoekers zelf tabellen samenstellen. Van de Volkstellingen 1960 en 1971 zijn nog ruwe databestanden beschikbaar, die momenteel zodanig worden bewerkt dat zij met inachtneming van privacywaarborgen eveneens door onderzoekers zijn te raadplegen²⁾.

Staat 1
Overzicht van Volks-, beroeps-, woning- en registertellingen

Jaar	Telling
1795	Volks-telling in de Nederlandsche Republiek (15 okt. 1795–31 dec. 1795)
1829	Eerste Algemene Volkstelling (16 nov. 1829–1 jan. 1830)
1840	Tweede Algemene Volkstelling (1 jan. 1840)
1849	Derde Algemene Volkstelling (annex Beroepstelling) ¹⁾
1859	Vierde Algemene Volkstelling (annex Beroepstelling) ¹⁾
1869	Vijfde Algemene Volkstelling ¹⁾
1879	Zesde Algemene Volkstelling ¹⁾
1889	Zevende Algemene Volkstelling (annex Beroepstelling) ¹⁾
1899	Achtste Algemene Volkstelling (annex Beroepstelling en Woningstatistiek) ¹⁾
1909	Negende Algemene Volkstelling (annex Beroepstelling en Woningstatistiek) ¹⁾
1919	Woningtelling in gemeenten met meer dan 2000 inwoners en in enkele kleinere gemeenten (laatste maanden 1919)
1920	Tiende Algemene Volkstelling (annex Beroepstelling) ¹⁾
1930	Elfde Algemene Volkstelling (annex Beroepstelling en Woningstatistiek) ¹⁾
1947	Twaalfde Algemene Volkstelling (annex Beroeps- en Woningtelling) (31 mei–1 juni 1947)
1956	Algemene Woningtelling (30 juni 1956)
1960	Dertiende Algemene Volkstelling (annex Beroepstelling) 31 mei–1 juni 1960
1971	Veertiende Algemene Volkstelling (annex Beroeps- en Woningtelling) 28 februari 1971
1981	Registertelling bevolking; Telling woningvoorraad; Steekproefonderzoeken: Arbeidskrachtentelling en Woningbehoeftenonderzoek
1991	Registertelling bevolking; Steekproefonderzoeken: Enquête Beroepsbevolking; Woningbehoeftenonderzoek
1992–2000	Telling woningvoorraad (jaarlijks geactualiseerd)
1995–2000	Jaarlijkse structuurtelling bevolking en vanaf 1998 nieuwe huishoudensstatistiek (jaarlijks)
2001	Virtuele Volkstelling

¹⁾ Tijdstip telling 31 december.

Bij alle volkstellingen waren er *twee hoofddoeleinden*: het vaststellen van de bevolkingsomvang op een bepaald tijdstip naar een aantal kenmerken en het toetsen van de gegevens van de bevolkingsregisters aan die van de volkstelling. Dit waren twee onderscheiden zaken. Bij het eerste doel stond het verschaffen van statistische informatie over de bevolkingsomvang centraal. Hierbij ging het om de zogenaamde “de jure” bevolking, dat wil zeggen de mensen die ingeschreven behoren te zijn in het bevolkingsregister van hun woonplaats. Het tweede doel gaf de gemeentebesturen de mogelijkheid om bevolkingsregisters aan te leggen en up-to-date te houden.

Tegen de controle van het bevolkingsregister aan de hand van de gegevens van de telkaarten ontstond bij de Volkstelling 1971 in sommige kringen heftig verzet. De kritiek was dat de telling op deze wijze gebruikt werd voor niet-statistische doeleinden, waarbij er onvoldoende garanties bestonden voor de bescherming van de privacy. Ook bij de voorbereiding voor de beoogde telling van 1981 kwam deze kwestie weer aan de orde. In het wetsontwerp van 1979 tot wijziging van de Volkstellingenwet is de verificatie van de bevolkingsregisters als doel dan ook geschrapt. Uitgangspunt voor de tellers vormde de feitelijke bevolkingsregistratie. Afwijkingen daarvan zouden niet meer in de statistische uitkomsten worden meegenomen.

2. Thema's

De betekenis van de klassieke volkstellingen is groter dan het meten van de bevolkingsomvang en de verificatie van de bevolkingsregistratie. Volkstellingen werden van belang geacht voor de bestudering van de demografische ontwikkeling van de bevolking (waaronder de leeftijdsopbouw) en het verkrijgen van inzicht in de sociaal-economische structuur (beroepsbevolking). Vanwege de integrale waarneming van de gehele bevolking werden gegevens verkregen over specifieke categorieën van de bevolking (zoals bejaarden, gehandicapten, laagstbetaalden, werkende jongeren e.d.) en vooral van kleinere regio's. Deze gegevens waren van belang voor onder meer de ruimtelijke ordening, arbeids- en woningmarktplaning, onderwijsplaning, verkeersplaning, regionaal industrialisatiebeleid, marktanalyse en dergelijke. De tellingen bevatten dus een rijkdom aan gegevens. Hoewel de vraagstelling van telling tot telling verschilt, keren bij alle tellingen de volgende vragen (thema's) terug:

Staat 2 Overzicht van kernvragen in de volkstellingen

Naam (familienaam en voornamen)
Adres
Huishouden (alleenstaande, gezin e.a.)
Datum en plaats van geboorte
Burgerlijke staat
Nationaliteit
Godsdienst
Beroep
Huisvesting / woning

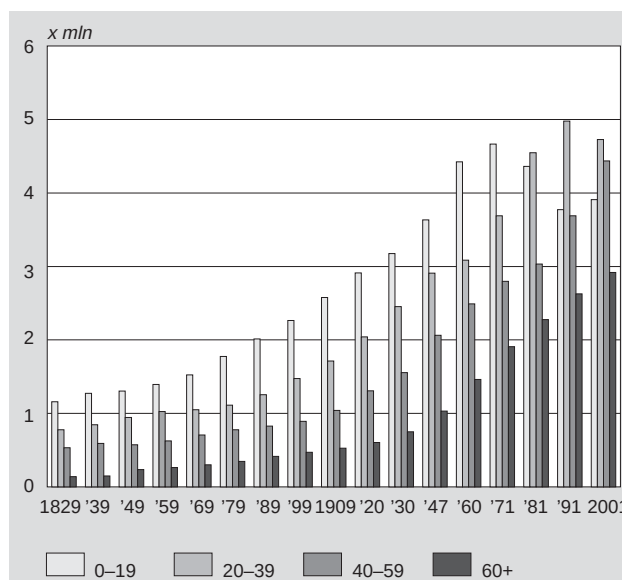
In de loop van de tijd groeide de vraagstelling uit met vragen over fysieke handicaps, onderwijs, huwelijksvruchtbaarheid, forensisme, en inkomen (Maarseveen, 2002). De

Volkstelling 2001 bevat op integrale basis de algemene demografische data. Gegevens over godsdienst ontbreken ³⁾. Over nationaliteit en herkomst zijn echter in deze telling meer gegevens aanwezig dan in de voorgaande volkstellingen. Daarnaast zijn er gegevens over de beroepsbevolking en woningen.

3. De uitkomsten van 2001 vergeleken met eerdere tellingen

Het vergelijken van de uitkomsten van de Virtuele Volkstelling 2001 met die van voorgaande tellingen is niet zonder meer mogelijk. Er zijn verschillen in definities van begrippen, classificaties, telperiode, waarnemingsmethode, bewerking en publicatie. Voor de periode 1795–1960 is gebruik gemaakt van vrij recente historische studies ⁴⁾. Grondlegger hiervan is C.A. Oomens, vroeger als directeur werkzaam op het CBS. De vergelijking voor de periode 1971–2001 is gebaseerd op de door het CBS en Eurostat gepubliceerde gegevens. We beperken ons tot een globale vergelijking van de resultaten over drie onderwerpen: demografie, huishoudens en de werkzame beroepsbevolking. Voor sommige variabelen moest de vergelijking beperkt worden tot de gegevens voor de tweede helft van de twintigste eeuw ⁵⁾.

1. Bevolking naar leeftijd

Bevolking

Bij de telling van 1795 waren er 2 092 978 inwoners (Oomens, 1989). De omvang van de bevolking nam in twee eeuwen spectaculair toe en was in 2001 ruim 7,5 maal zo groot als in 1795. Opvallend is de verandering in samenstelling van de leeftijd van de bevolking. In 1829 behoorde 43 procent tot de leeftijdsgroep 0–19 jaar tegenover 24 procent in 2001. Vooral na de Tweede Wereldoorlog is de veroudering van de bevolking snel toegenomen. Was in 1849 bijna 8 procent 60 jaar en ouder, in 2001 was dit 18 procent. Opmerkelijk is ook de sterke toename van de gemiddelde levensduur vanaf 1870. Dit is voornamelijk toe te schrijven aan de vermindering van kindersterfte (Poppel,

2001). In 1850 was de gemiddelde levensduur van mannen 38,3 jaar en van vrouwen 40,4; in 2001 was dit toegenomen tot 72,0 en 78,3 jaar.

Een ander aspect is de burgerlijke staat van de bevolking. Het percentage gescheiden personen is sterk toegenomen, terwijl het percentage ongehuwden is gedaald (in 1829 nog 62 procent en in 2001 afgenomen tot 45 procent). Deze ontwikkeling deed zich vooral gedurende de laatste decennia voor. Ook is sprake van een stijging van het aandeel gehuwden: in 1829 was dit 31 procent en in 2001 meer dan 44 procent.

Nationaliteit

Pas vanaf 1889 maakte de variabele nationaliteit deel uit van de vraagstelling. De vergelijking is echter voornamelijk beperkt tot de periode 1971–2001. Op deze wijze is een vergelijking mogelijk van de personen die de nationaliteit hebben van een ander land van de Europese Unie. Tot 1971 (met uitzondering van 1930) had slechts 2 procent van de bevolking een andere nationaliteit dan de Nederlandse. Dit was nog steeds het geval in 1971. Tussen 1889 en 1971 kwamen buitenlanders veelal uit de omliggende landen (Eyl en Lucassen, 2001). Van 1889 tot 1930 bestond de meerderheid van de buitenlanders uit Duitsers, terwijl meer dan een kwart Belg was. Vanaf de jaren zestig waren meer en meer buitenlanders afkomstig uit Zuid-Europa, Turkije, Afrika, Amerika en Azië. In de periode 1971–1991 nam het aantal vreemdelingen toe van 2 tot 4,7 procent, daarna daalde het tot 4,2 procent in 2001. Deze daling hangt samen met een andere regeling voor verandering van nationaliteit, waardoor het mogelijk was zich te laten naturaliseren met behoud van de oorspronkelijke nationaliteit (Tas, 2000).

In 1971 was nog meer dan 70 procent van de niet-Nederlanders afkomstig uit Europa. Dertig jaar later was dit 50 procent. Vooral het aantal Turken en Marokkanen nam sterk toe. Mede door de gezinshereniging die bij deze twee bevolkingsgroepen na 1971 heeft plaatsgevonden, is het percentage vrouwen onder de niet-Nederlanders sterk toegenomen. Wanneer we ons beperken tot personen afkomstig uit de landen die vanaf 1995 deel uitmaken van de Europese Unie, dan zijn er nogal wat verschuivingen opgetreden. Alleen het aandeel van de Duitsers bleef ongewijzigd (27 procent) terwijl dat van de Belgen, Italianen en Spanjaarden daalde. Dit in tegenstelling tot het aandeel

Staat 3
Bevolking naar nationaliteit

	1971	1981	1991	2001
<i>x 1 000</i>				
Totale bevolking	13 060,1	14 216,9	15 070,0	15 985,5
Nederlander	12 805,3	13 727,2	14 357,0	15 317,9
Niet-Nederlander	254,8	489,8	713,0	667,6
<i>%</i>				
Nederlander	98,0	96,6	95,3	95,8
Niet-Nederlander	2,0	3,4	4,7	4,2
w.v.				
man	64,1	57,6	55,0	51,6
vrouw	35,9	42,4	45,0	48,4
Europese Unie ¹⁾	53,6	32,6	25,0	30,2
Andere landen ²⁾	46,4	67,4	75,0	69,8

¹⁾ De 14 landen die in 1995 lid waren van de Europese Unie.

²⁾ Incl. staatloos en onbekend.

van de Engelsen dat van 9,5 procent in 1971 opliep tot 20,5 procent in 2001.

Huishoudens

De Nederlandse economie maakte vanaf de jaren vijftig tot aan de oliecrisis in 1973 een forse economische groei door. Daarna nam deze groei af. Inflatie, werkloosheid en budgettaire tekorten waren tot de vroege jaren negentig de economische hoofdthema's. De toegenomen welvaart veranderde de levenswijze van de burgers ingrijpend. Hun inkomensniveau steeg en er ontstond een sterke stijging van de massaconsumptie van allerlei goederen en diensten. Intussen veranderden ook de ideeën over huwelijk en gezin nogal drastisch.

Tegen deze achtergrond veranderde de structuur van de huishoudens in de tweede helft van de twintigste eeuw ingrijpend. Zo daalde – ondanks de sterke bevolkingsgroei – het aantal personen dat in institutionele huishoudens verbleef van 263 duizend in 1960 naar 218 duizend in 2001. In 1960 behoorde 2,3 procent van de bevolking tot dit type huishouden, in 2001 nog slechts 1,4 procent. Hieraan liggen verschillende ontwikkelingen ten grondslag. Allereerst verblijven sinds 1960 minder personen in militaire tehuizen, kostscholen en kloosters. Verder is, ondanks de veroudering van de bevolking, het aantal personen dat in

Staat 4
Institutionele en particuliere huishoudens

	Totale bevolking		Wonend in institutionele huishoudens		Particuliere huishoudens			Totaal aantal personen in particuliere huishoudens
					w.v.			
					Gezins-huishoudens	Eenpersoons-huishoudens	Overige niet-gezins-huishoudens ¹⁾	
Volkstelling	abs.	%	abs.	%			abs.	
1960	11 461 964	2,3	3 129 570	85,0	11,9	3,1	11 199 306	
1971	13 060 120	2,3	4 036 665	80,5	16,9	2,5	12 754 325	
1981	14 216 944	2,1	5 011 051	72,7	22,8	4,5	13 911 685	
1991 ²⁾	15 068 000	1,8	6 159 000	62,3	30,0	7,7	14 797 000	
2001	15 985 538	1,4	6 866 302	65,7	33,6	0,7	15 766 606	

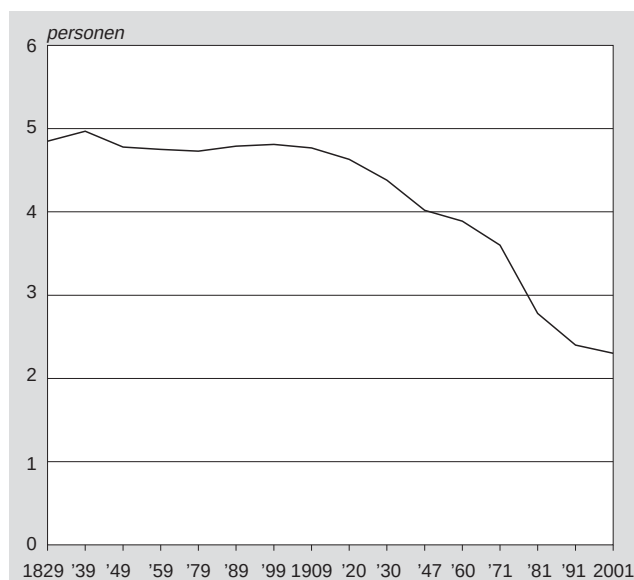
¹⁾ In 2001 zijn niet-getrouwde paren niet meer opgenomen in niet-gezinshuishoudens maar in gezinshuishoudens.

²⁾ Tweejaarsgemiddelde.

bejaardentehuizen verblijft, sinds de jaren zestig niet toegenomen (CBS, 1994). Dit hangt samen met beleidswijzigingen zoals reductie van de kosten en uitsluitend toelating op grond van hulpbehoefte.

Het aantal particuliere huishoudens verdubbelde in de periode 1960–2001, terwijl de totale bevolking met 40 procent toenam. Bovendien veranderde de samenstelling van de particuliere huishoudens sterk. Het meest opvallend is de toename van het aantal eenpersoonshuishoudens, namelijk van 470 duizend in 1960 tot meer dan 2,3 miljoen in 2001. Daarnaast is het percentage personen dat in gezins-huishoudens leeft sterk verminderd (in 1960 was dit 85 procent en in 2001 nog 66 procent). Deze ontwikkelingen hangen samen met een algemeen proces van individualisering. Huishoudens bestaande uit twee of meer gezinnen zijn praktisch verdwenen en werden daarom in 1991 en 2001 niet meer als afzonderlijke categorie onderscheiden.

2. Gemiddelde grootte van particuliere huishoudens

De gemiddelde omvang van huishoudens is sinds het begin van de twintigste eeuw kleiner geworden. Vooral na de Tweede Wereldoorlog liep de gemiddelde omvang snel terug. Deze ontwikkeling houdt verband met de vermindering van het aantal kinderen per gezin sinds de jaren zestig. Bovendien verlaten kinderen eerder het ouderlijk huis en leven langer alleen. Sinds 1899 liep de gemiddelde grootte terug van 4,8 naar 2,3 in 2001. Opvallend is de vermindering sinds 1947, toen de gemiddelde grootte nog 4,0 was.

Werkgelegenheid (beroep)

In de volkstellingen van 1849 en 1859 werd voor het eerst naar het beroep gevraagd. Een duidelijk onderscheid tussen de werkzame en niet-werkzame beroepsbevolking ontbrak. Tot aan de telling van 1947 was de bevolking verdeeld in twee groepen: de beroepsbevolking en de overige bevolking (de beroepslozen genoemd). Vanaf 1947 wordt de bevolking verdeeld in:

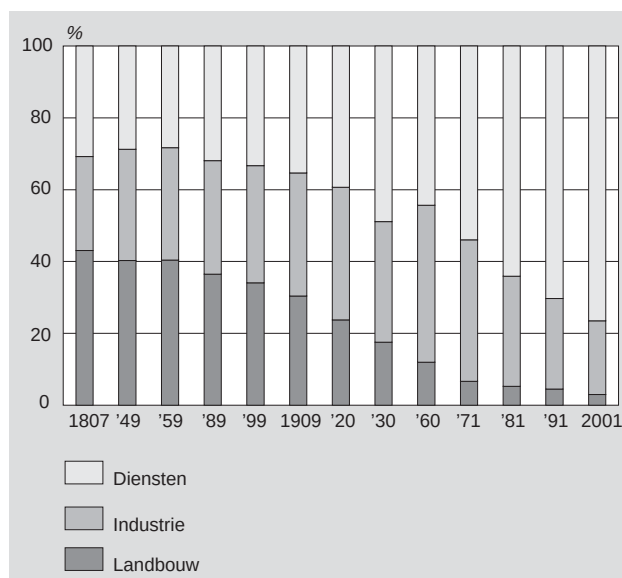
- werkzame beroepsbevolking
- tijdelijk niet werkzame beroepsbevolking
- overige bevolking (zonder beroep).

Staat 5
Werkzame beroepsbevolking

	Totaal	Man	Vrouw
	abs.	%	
1849	1 270 764	71,2	28,8
1859	1 344 667	73,1	26,9
1889	1 760 022	74,5	25,5
1899	2 026 956	74,1	25,9
1909	2 325 725	74,1	25,9
1920	2 720 527	76,9	23,1
1930	3 170 613	76,2	23,8
1947	3 866 445	75,6	24,4
1960	4 219 813	76,8	23,2
1971	4 788 855	74,1	25,9
1981	5 585 407	67,5	32,5
1991	7 077 000	60,2	39,8
2001	7 586 914	57,8	42,2

Wanneer we ons beperken tot de werkzame beroepsbevolking in de periode 1849–2001, dan bestond aanvankelijk ongeveer een kwart van deze categorie uit vrouwen. Dit aandeel liep vanaf 1960 op tot 42 procent in 2001. Een van de redenen was de afschaffing van de wetgeving voor vrouwelijke ambtenaren. Tot begin jaren zestig werden vrouwen die werkzaam waren in overheidsdiensten op grond van de toen bestaande wetgeving ontslagen als zij trouwden. Bij veel bedrijven gebeurde hetzelfde. Hierdoor waren er relatief weinig vrouwen in het arbeidsproces betrokken. Na de afschaffing van deze wetgeving nam de participatie van vrouwen geleidelijk toe. Bovendien deden nieuwe ideeën over huwelijk, gezinsleven en kinderopvang opgeld. Pas in 1986 begon de overheid de participatie van vrouwen actief te stimuleren (Heemskerk, 1995).

3. Beroepsbevolking naar economische sector

Tevens voltrokken zich grote structurele veranderingen in de werkgelegenheid. Geleidelijk verloor de sector landbouw terrein aan de sectoren industrie en diensten. Was in 1807 nog 43 procent van de beroepsbevolking werkzaam in de landbouw, in 1899 was dit 34 procent. Sindsdien is dit aandeel geleidelijk teruggelopen tot slechts enkele procenten in 2001. Deze daling van de beroepsbevolking in de landbouw ging tot 1960 gepaard met een stijging van

Staat 6
Buiten de woongemeente werkzame personen (uitgaande forensen)

	eenheid	1947	1960	1971	2001
Uitgaande forensen					
absoluut	1 000	544	1 108	1 616	3 794
in % van de werkzame beroepsbevolking	%	15	21	34	51
Gemeenten	1	1 015	992	872	504
Inwoners per gemeente	1 000	9,5	11,5	15,0	31,7
Oppervlakte per gemeente	km ²	31,4	32,9	38,1	67,0

zowel het aandeel van de sector industrie als dat van de diensten. De industrie droeg vooral na de Tweede Wereldoorlog sterk bij aan de economische groei in de jaren vijftig en zestig. Na de oliecrisis van 1973 liep de werkgelegenheid in menige industrietak, vooral de textielindustrie, terug. Spectaculair is de groei van werkgelegenheid in de sector diensten in de twintigste eeuw. Rond 1900 was ongeveer eenderde van de beroepsbevolking werkzaam in deze sector, honderd jaar later was dit meer dan driekwart. De expansie van deze sector betreft niet alleen de traditionele commerciële diensten (handel en transport) maar evenzeer het bank- en verzekeringswezen en in het bijzonder de door de overheid gefinancierde diensten als onderwijs, medische zorg en sociale diensten.

Een andere belangrijke ontwikkeling is de sterke toename van het forensisme sinds de Tweede Wereldoorlog. Dit houdt nauw verband met verschillende factoren, zoals de verandering van een agrarische naar een geïndustrialiseerde en diensten-maatschappij, de suburbanisatie en de sterke stijging van faciliteiten van het openbaar vervoer en de automobieliteit (Vliegen en Oroh, 2004). Van 1947 tot 2001 is het aandeel van de werkzame beroepsbevolking dat buiten de woongemeente een werkkring heeft toegenomen van 15 tot 51 procent. Deze toename is des te meer opvallend omdat het aantal gemeenten sinds 1947 is gehalveerd, terwijl tegelijkertijd het gemiddelde aantal inwoners per gemeente steeg van 9,5 tot 31,7 duizend en de gemiddelde oppervlakte per gemeente van 31,4 km² tot 67,0 km².

4. Tot besluit

Volkstellingen zijn de belangrijkste bron voor het schetsen van de ontwikkeling van de sociale en economische structuur van de bevolking over een lange periode. Vanwege de onderlinge verschillen in methodiek zijn voor historische vergelijkingen aanpassingen nodig van het statistisch materiaal. Recente historische studies, waarvan C.A. Oomens de grondlegger is, maken dit mogelijk. De onlangs door het CBS en het NIWI tot stand gebrachte digitalisering van de volkstellingen kan de mogelijkheden tot andere comparatieve historische studies vergroten. Deze digitalisering maakt vooral historische analyses mogelijk van specifieke groepen en regio's.

Technische toelichting

Begrip bevolking

Bij alle volkstellingen die vanaf 1879 zijn gehouden, stond de vaststelling van de "werkelijke bevolking" centraal. Dit is

de bevolking die de werkelijke woonplaats heeft in een bepaalde gemeente of daar gewoonlijk verblijf houdt. Hierbij gaat het om personen die in een van de bevolkingsregisters behoren te zijn opgenomen, ongeacht of zij op het tijdstip van de telling in de gemeente van hun werkelijke woonplaats zijn, ook wel de "de jure"-bevolking genoemd. Ook tijdelijk afwezige personen (schippers e.d.) werden geteld bij de gemeente waar zij hun werkelijke woonplaats hadden en waar zij dus als zodanig ingeschreven waren in het bevolkingsregister. Buitenlanders die tijdelijk in Nederland verbleven, vielen buiten de telling. Dit gold ook voor hen die het recht van diplomatieke immuniteit bezitten. Personen die tijdelijk in het buitenland verbleven maar ingeschreven waren in een Nederlandse gemeente, vielen daarentegen wel onder de doelgroep van de telling.

Een ander, daarmee niet te verwarren, begrip is de "feitelijke bevolking". Hiervan is sprake, wanneer personen die in een gemeente op het tijdstip van de telling toevallig tijdelijk aanwezig zijn, wel tot de bevolking van deze gemeente gerekend worden, de bevolking dus die 'de facto' in een gemeente aanwezig is. Hoewel dit laatste begrip bij enkele tellingen in de negentiende eeuw is toegepast, bleef dit in de tellingen van 1879 en daarna buiten beschouwing.

Vraagstelling bij de volkstellingen

In de loop der tijd zijn vragen gesteld over:

naam en adres	beroep
leeftijd	positie in het bedrijf
geslacht	sociale groep
burgerlijke staat	aard van het bedrijf
geboorteplaats	bedrijfsklasse
woonplaats	onderwijsniveau
nationaliteit	woning (eigendom/huur, bouwwijze e.d.)
periode van vestiging	lichamelijke handicaps (blindheid e.d.)
godsdienst/kerkelijke gezindte	huwelijksvruchtbaarheid
verblijf/aanwezigheid	huisvesting (samenwonen, aantal vertrekken e.d.)
alleenstaande/hoofdhuishouden	inkomens(niveau)
plaats in het gezin/huishouden	bron van inkomsten
gezin/huishouden (gezinsfase)	werkende vrouwen
personen in instellingen	woon- en werkverkeer/forensisme
varende en rijdende bevolking	

Literatuur

CBS, 1994. Bewoners van bejaardenoorden. Ontwikkelingen in de periode 1966–1992. Sociaal-culturele berichten 1994, nr. 6.

Eijl en Lucassen, 2001. C.J. van en L.A.C.J. Lucassen, Tellen en geteld worden. Vreemdelingen in de Nederlandse volks- en beroepstellingen. In: Nederland een eeuw geleden geteld, 2001, blz. 113–130.

Heemskerk, J.E., 1995. J.E. Heemskerk, De economie. In: Nederland in de twintigste eeuw. Utrecht 1995, blz. 44–67.

Maarseveen, 2002. J.G.S.J. van Maarseveen, Volkstellingen 1795–1971. In: J.G.S.J. van Maarseveen (red.), Algemene tellingen in de twintigste eeuw. Voorburg/Heerlen 2002, blz. 15–88.

Maarseveen, 2004. Jacques van Maarseveen, 'The Dutch Virtual Census of 2001 compared to previous censuses'. In: Eric Schulte Nordholt, Marijke Hartgers en Rita Gircour (eds.), The Dutch Virtual Census of 2001. Analysis and Methodology. Voorburg/Heerlen, 2004, blz. 119–142.

Nederland, 2001. Nederland een eeuw geleden geteld. Een terugblik op de samenleving rond 1900, J.G.S.J. van Maarseveen en P.K. Doorn (red.), Amsterdam, 2001.

Oomens, 1989. C.A. Oomens, De loop der bevolking van Nederland in de negentiende eeuw. In: Statistische onderzoeken nr. M 35. Den Haag, 1989.

Oomens en Den Bakker, 1994. C.A. Oomens en G.P. den Bakker, 1994. De beroepsbevolking 1849–1990. In: Supplement bij de Sociaal-economische maandstatistiek. Jrg. 1994, nr.2.

Poppel, 2001. F.W.A. van Poppel, Van vijf naar 16 miljoen. De groei van de Nederlandse bevolking in de afgelopen eeuw. In: Nederland, 2001; blz. 65–88.

Smits et al., 2000. J.P. Smits, E. Horlings and J.L. van Zanden, 2000. Dutch GNP and its components 1800–1913. Groningen Growth and Development Centre Monograph Series no.5, Groningen, 2000.

Tas, 2000. R.F.J. Tas, Aantal wijzigingen van nationaliteit sterk toegenomen in de jaren negentig. Maandstatistiek van de bevolking, 2000 nr. 9, blz. 13–21.

Vliegen en Oroh, 2004. Mathieu Vliegen en Henk Oroh, The Netherlands: commuter country. In: Eric Schulte Nordholt, Marijke Hartgers en Rita Gircour (eds.), The Dutch Virtual Census of 2001. Analysis and Methodology. Voorburg/Heerlen, 2004, blz. 203–223.

Noten in de tekst

¹⁾ Zie voor een uitgebreidere versie van de inhoud van dit artikel: Jacques van Maarseveen, 'The Dutch Virtual Census of 2001 compared to previous censuses'. In: Eric Schulte Nordholt, Marijke Hartgers en Rita Gircour (eds.), The Dutch Virtual Census of 2001. Analysis and Methodology. Voorburg/Heerlen, 2004, blz. 119–142. Zie verder: Marijke Hartgers en Eric Schulte Nordholt, De Virtuele Volkstelling 2001. In: Sociaal-economische trends, 4e kwartaal 2004, blz. 29–36. De tekst hiervan is ook via internet te raadplegen:

<http://www.cbs.nl/nl/publicaties/recent-verschenen/volkstelling-2001/dutch-virtual-census-2001.htm>

²⁾ Voor de stand van zaken van de digitalisering van de volkstellingen zij verwezen naar internet: www.volkstellingen.nl. Zie verder: Data en publicatie volkstelling 1899. Twee cd-rom's (CBS en NIWI), 1999. Zie ook: Publicaties volkstellingen 1795–1971. Vijf cd-rom's (CBS en NIWI), 1999.

³⁾ Sinds 1994 worden geen gegevens over godsdienst in de bevolkingsadministratie meer opgenomen. Vanaf dat jaar worden gegevens over godsdienst verzameld en opgeslagen in de database SILA van de Nederlandse kerken.

⁴⁾ Voor de periode 1795–1960 is o.m. gemaakt van de volgende studies:

C.A. Oomens, De loop der bevolking van Nederland in de negentiende eeuw. Statistische onderzoeken nr. M 35 (Den Haag, 1989); C.A. Oomens en G.P. den Bakker, De beroepsbevolking 1849–1990. In: Supplement bij de Sociaal-economische maandstatistiek, Jrg. 1994, nr. 2.

Verder is gebruik gemaakt van historische studies van o.a. E. Horlings (1995 en 2001) en J.P. Smits, E. Horlings en J.L. van Zanden (2000) alsmede van de statistische publicaties van het CBS en Eurostat. Hiervoor zij verwezen naar de literatuur vermeld in: Maarseveen, J.G.S.J. van, 2004.

⁵⁾ Voor meer gedetailleerde informatie zij verwezen naar internet:

<http://www.cbs.nl/en/publications/articles/general/census-2001/census-2001.htm>